

Η φιλία στην αρχαιότητα

[Άρθρα](#) / [Πολιτισμός](#)

[Ηλίας Λιαμής, Σύμβουλος Ενότητας Πολιτισμού](#)

Ο όρος «φίλος» απασχόλησε τους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς, τους πιο επιφανείς φιλόσοφους, τους ποιητές, τους ρήτορες, τους χρονικογράφους, τους θεατρικούς συγγραφείς και εν τέλει τη λαϊκή σκέψη. Μπορεί κανείς να παρακολουθήσει μία ιστορία της φιλίας που συνδυάζει πολιτικά, ψυχολογικά και μεταφυσικά, αν όχι θρησκευτικά στοιχεία, από τους προσωκρατικούς έως την ρωμαϊκή εποχή και τις αρχές της χριστιανικής εποχής.

Η φιλία στους αρχαίους Έλληνες ποιητές

Στην μορφή του Ομήρου, είτε αυτός αποτελεί άτομο είτε συλλογική οντότητα, είτε αποτελεί δημιουργό είτε φερέφωνο των επικών ποιημάτων, ανήκει η προώθηση του όρου «φίλος» που παίρνει το νόημα του συντρόφου και του αγαπημένου. Αποτελεί όρο με πολύ πλατιά έννοια αφού καταδεικνύει πρόσωπα ενωμένα με συναισθηματικό δεσμό αν και όχι πάντα στη βάση της ισότητας, με σχέση θεμελιωμένη στην αλληλοβοήθεια και την ασφάλεια, αλλά επίσης συνδεδεμένα

μέσω οικιών τόπων και αντικειμένων. Φίλοι είναι πρώτα οι κοντινοί συγγενείς αλλά και οι παντοτινοί σύντροφοι σαν τους θρυλικούς ήρωες Αχιλλέα και Πάτροκλο, Ορέστη και Πυλάδη, Αίαντα και Λυκοφωνα. Σύμφωνα με τον μελέτητη του Ομήρου Ζ. Κ. Φράις, ο ομηρικός φίλος μοιάζει ήδη σαν ένας άλλος εαυτός, «ένας σύμμαχος χωρίς τον οποίον το υποκείμενο δεν θα ήταν αυτό που είναι». Επίσης, η ελληνική σκέψη θα κάνει ουσιώδη συνθήκη της φιλίας «την κοινή ζωή και δράση» και θα τείνει να παραμερίσει την «πολλαπλή φίλια», γιατί ο άνθρωπος δεν θα μπορούσε να μοιραστεί μία τόσο δυνατή προσωπική εμπειρία, ακόμη και αν είναι ισχυρό μέλος μιας κοινωνίας.

Ο ποιητής Θέογνις, πέρα από μία δηλωμένη αριστοκρατική άποψη, υπογραμμίζει στις Ελεγείες του την σημαντικότητα των πολιτικών συναφειών και την απόκλιση ανάμεσα στους λόγους και τα βιώματα. Στην ίδια κατεύθυνση, ο Σοφοκλής εκθειάζει τη φιλία ως «ελεύθερο αίσθημα» και αναρωτιέται για την προτεραιότητα μεταξύ αγάπης του εαυτού και αγάπης του άλλου. Έτσι τίθετο ήδη το τακτικά επανερχόμενο πρόβλημα της φύσης της φιλίας που δεν θα μπορούσε να ανεχθεί ούτε στην υποκειμενικότητα του συναισθήματος ούτε σε μία ανταλλαγή υπηρεσιών ή ευεργετημάτων. Αυτές οι ενασχολήσεις οδηγούν στο να εξετάσουμε

τη συνεισφορά δύο μειζόνων φιλοσόφων.

Αριστοτέλης

Τα Ηθικά Νικομάχεια ορίζουν αρχικά το φιλικό δεσμό ως «ενεργή και αμοιβαία ευμένεια» και διακρίνουν πολλά είδη ανάλογα με τους στόχους τους: χρησιμότητα, ευχαρίστηση, αρετή. Η τελευταία αυτή η λέξη, ήδη πολύσημη, καταδεικνύει την αναζήτηση του αγαθού και της γνώσης. Είναι μία προδιάθεση της ψυχής που αποκτάται αργά και προοδευτικά μέσα από τη βούληση. Μόνον η ενάρετη φιλία χαρακτηρίζεται «αληθινή» ή «τέλεια».

Αυτή η ηθική σύλληψη δεν εμποδίζει τον Αριστοτέλη να επισημάνει και την ψυχοσυναισθηματική διάσταση της φιλίας:

«Αν όλοι οι πολίτες ασκούσαν την φιλία μεταξύ τους δεν θα είχαν ανάγκη την δικαιοσύνη, και αν όμως θεωρούσαμε πως ήταν όλοι δίκαιοι θα είχαν ανάγκη τη φιλία».

Αυτό σημαίνει πως, ακόμη και οι δίκαιοι, παρά την πληρότητα που προσφέρει η δικαιοσύνη, έχουν ανάγκη να βιώνουν ταυτόχρονα τη χαρά της μοιρασιάς και της ανταλλαγής, τη χαρά να αισθάνονται πως υπάρχουν μαζί, εναλλάσσοντας στην ίδια κλίμακα τη κοινή δράση και την εσωτερικότητα.

Σε αντίθεση με τον Θεό, το ανθρώπινο ον δεν μπορεί διόλου να αρκεστεί στον εαυτό του και ο φίλος είναι το ίδιο απαραίτητος στην ευτυχία όσο το αντικείμενο στη γνώση. Αν είναι αλήθεια πως ο άνθρωπος έχει την τάση να αγαπάει τον εαυτό του, δεν είναι για αυτό εγωιστής ούτε εγωκεντρικός στο μέτρο που δεν απομονώνεται σε αυτά που κατέχει αλλά επιδιώκει να δημιουργεί και να επικοινωνεί. «Η συνείδηση της ύπαρξης του αυξάνεται με τη συμμετοχή του στη συνείδηση των βιωμάτων που έχει ο φίλος», πράγμα που προϋποθέτει την εγγύτητα και να μπορεί να γίνει ανταλλαγή λόγων, σκέψεων και αισθημάτων. Συνοπτικά, η εξάσκηση μιας μεγάλης φιλίας συντηρεί ένα είδος ανατάσης στην καθημερινότητα και σταθερότητας στις δοκιμασίες.

Τέλος, ο Αριστοτέλης εκτιμά πως «τα αισθήματα αγάπης για τους φίλους μπορεί να προέρχονται από την φιλία για τον εαυτό». Ο ενάρετος άνθρωπος έχει τάση να εμμένει σε ό,τι είναι χωρίς να επιθυμεί να γίνει άλλος, αλλά καλλιεργεί επίσης τη φιλία γιατί «ο φίλος είναι ένας άλλος εαυτός». Αντίστροφα, «τα κακά όντα έχουν τάση να αποφεύγονται, αναζητώντας τη συντροφιά του άλλου μόνον για να βρουν λίγη λησμονιά».

Παραπέρα, ο Αριστοτέλης διακρίνει ρητά τη φιλία ως προνομιακό δυαδικό δεσμό

από την εύνοια ως ευμενή στάση γενικά απέναντι στον άλλον και από την ομόνοια ως είδος φιλίας πολιτών σε σχέση με μία κοινότητα ιδεών, αποδέχεται ωστόσο ένα είδος αμοιβαίας στήριξης των τριών διαδικασιών του νοήματός των, ιδέα που θα λάβει προέκταση σε κατοπινούς συγγραφείς και στην προφορική παράδοση.

Θα μπορούσε κανείς λοιπόν να πει πως ο Αριστοτέλης είχε ήδη θεωρήσει τη φιλία ως ψυχοκοινωνιολόγος, ως διυποκειμενικό βίωμα, αλλά επίσης και ως ηθικός φιλόσοφος, παρατηρώντας την μέσα στις συνθήκες εξάσκησης της. Προσδιορίζει πράγματι τις περισσότερες οι λιγότερο ευνοϊκές δομές μέσα στις οποίες εγγράφεται: αμοιβαία κατάσταση των φίλων, τοπικές συνεταιρικές μορφές, ισχύον πολιτικό σύστημα.

«Η θέση της φιλίας όπως και της δικαιοσύνης, είναι περιορισμένη μέσα στην τυραννία. Είναι όμως υπολογίσιμη μέσα στην δημοκρατία όπου πολλά πράγματα είναι κοινά και όπου οι πολίτες είναι ίσοι».

Η φιλία σύμφωνα με τον Επίκουρο

Ενώ οι περισσότεροι από τους προκατόχους του θεμελιώναν την αληθινή φιλία πάνω σε μία αρετή που αφορούσε ένα εκλεκτό κομμάτι των πολιτών, ο Επίκουρος, περισσότερο προσγειωμένος, έχει τάση να την κάνει προσβάσιμη σε πολύ μεγαλύτερο μέρος των πολιτών, ως συνάρτηση όμως μικρότερων απαιτήσεων. Από κάποια αποσπάσματα και από αποφθέγματα που μετέφεραν οι μαθητές του,

αναδεικνύεται πώς, χωρίς απολυτότητα, για αυτόν τον φιλόσοφο «η φιλία είναι το πιο πολύτιμο αγαθό που μας προσφέρει η σοφία για την ευτυχία της ζωής μας». Η φιλία, ενώ προέρχεται από τη χρησιμότητα, έχει τάση γρήγορα να καλλιεργείται για τον εαυτό της:

«Ούτε αυτός που παντού ψάχνει τη χρησιμότητα μπορεί να είναι φίλος, ούτε όμως και αυτός που ποτέ δεν συνδυάζει την φιλία με κάποιο συμφέρον, γιατί ο ένας κάνει τα οφέλη της αντικείμενο κερδοσκοπικής ανταλλαγής και ο άλλος αποστερείται από κάθε μελλοντική ελπίδα (υποστήριξης)». Με άλλα λόγια, ο Επίκουρος αναζητά την ισορροπία ανάμεσα στην ανιδιοτέλεια και στην ανάγκη αλληλοτροφοδοσίας, αναγνωρίζοντας, πως ο φίλος είναι πρόθυμος να πρόσφερε, συγχρόνως όμως έχει την ανάγκη να τροφοδοτηθεί.

Αλλού προσδιορίζεται πως δεν μπορεί να πρόκειται για απλό υπολογισμό : «Δεν έχουμε τόση ανάγκη τη χρησιμότητα των φίλων μας όσο την εμπιστοσύνη στην υποστήριξή τους». Για τη μία και την άλλη πλευρά, η ευχαρίστηση να είναι κανείς βοηθός υπερτερεί της ανάγκης να βοηθηθεί. Επίσης δεν πρέπει να εγκρίνει κανείς ούτε αυτούς που σπεύδουν ούτε αυτούς που είναι βραδείς στην σύνδεση της φιλίας, «πρέπει μάλιστα να ριψοκινδυνεύσει κανείς γι' αυτό». Η ευχαρίστηση και η ευτυχία εξαρτώνται από τον αρχικό αυτόν κίνδυνο. Ωστόσο ο Επίκουρος συναντά τον Αριστοτέλη στην εκτίμηση πως δεν πρόκειται για άλλη, καινούργια ευχαρίστηση, αλλά για επαύξηση κάθε ευχαρίστησης σε σχέση με αυτό που θα ήταν αν είχε βιωθεί μοναχικά. Αυτό ισχύει τόσο για ορισμένες ευχαριστήσεις του σώματος, όπως αυτές του τραπέζιου, όσο και για τις χάρες του πνεύματος που χαρακτηρίζουν τη φιλοσοφική συζήτηση.

Η ηθική λοιπόν του Επίκουρου δεν προϋποθέτει ούτε εξαιρετικά χαρίσματα ούτε παραίτηση από μέρος των επιθυμιών μας, θεωρούμενων ως κατώτερων. Μπορεί όμως να μας αποσπάσει από τον άλλο τελειωτικό χαρακτήρα μιας συχνά καταπιεστικής ή ιδιοτελούς σχέσης. Μπορεί να επεκταθεί στα μέλη περιορισμένων κοινοτήτων, που αδιαφορούν για την εξουσία, τα πλούτη και τις τιμές. Ελλείψει μιας «πολιτείας όλου του κόσμου» (ουτοπικής), η φιλία «σέρνει πάντα το χώρο γύρω της χωρίς μέσα σε αυτόν να χάνεται». Παραμένει νηφάλια και αυτό τη διαφοροποιεί από τις ερωτικές σχέσεις, καθώς ξεφεύγει από την αναταραχή και τα βάσανα των παθών, ιδίως του ερωτικού πάθους.

<https://bit.ly/3jr4nnb>